

158), eller svigersønnen, den for danskheden så ivrige apoteker H. P. E. Nagel i Højer. Trods bebrejdelserne i dagbogen mod denne noterer han dog med glæde, at et ridderkors blev Nagels ydre løn for genvordighederne under oprøret (s. 213). Skønt Christian VIII var hans ideal som konge, udtaler han sig i dagbogen også meget rosende om Frederik VII.s folkelige optræden og om grevinde Danner, da han i okt. 1857 havde audiens for at takke for sit ridderkors.

Der er fra de senere år mange udtalelser i dagbogen om den betydning, dens forfatter tillagde den. Ved den var han i stand til langt tydeligere end ellers at kalde de fremfarne dage tilbage i erindringen. Men ud herover fandt han, at læsning i den måtte have interesse ikke blot for hans direkte efterkommere, men for eftertiden. Dette er, som her fremhævet, også i høj grad tilfældet. Allerede Knud Fabricius har i 4. bd. af »Sonderjyllands Historie« bragt adskillige citater fra den både om økonomiske forhold (landbrugspriser, kniplingshandel) og om udviklingen af den politiske spænding mellem dansk og tysk i hertugdømmet. Efter at dagbogen nu er blevet trykt, kan man vente en yderligere udnyttelse af denne værdifulde kilde. Foruden de nævnte bidrag til den økonomiske og politiske historie indeholder den desuden talrige kulturhistorisk interessante oplysninger.

H. H.-I.

Den righoldige Bismarck-litteratur har i 1955 fået en værdifuld forøgelse ved A. J. P. Taylors bog: *Bismarck. The Man and the Statesman* (Hamish Hamilton. London. 1955. 286 s.). Taylor, professor i moderne historie i Oxford, har tidligere skrevet en række bøger om tysk historie i 19. og begyndelsen af 20. århundrede og vist sig at være velbevandret i denne. Også Bismarck-bogen vidner herom. Det er en kyndig og fængslende fremstilling. Der er flugt og fart over den; sætningerne er korte og udtryksfulde. Læsningen distraheres yderst sjældent af noter, hvoraf bogen kun rummer nogle få. Sidst i bogen findes en kortfattet Bismarck-bibliografi og et Tysklandskort, der viser udviklingen i tiden 1864—71. Yderligere indeholder bogen 6 Bismarck-billeder — det første fra 1855, det sidste fra 1895, tre år før hans død.

Taylor har givet sit værk undertitlen »Mennesket og statsmanden«, og jeg vil mene, at han — den knappe plads taget i betragtning — i sin fremstilling gør ret og skel over for begge. Af »mennesket« får vi således allerede i 1. kap. »The boy and the man« en levende, psykologisk interessant skildring. Til denne

slutter sig naturligt beskrivelser som den af hans tilværelse i Wilhelmstrasse (s. 112) eller på Friedrichsruh og Varzin (s. 236f.).

Af Bismarcks statsmandsgerning fremhæver Taylor navnlig gennemførelsen af de sociale love i 1880'erne og siger herom (s. 202), at de alene vilde være tilstrækkelige til at sikre B.s ry som en konstruktiv statsmand. Hvad udenrigspolitikken og krigene angår, betoner Taylor (s. 211) stærkt — ligesom i øvrigt adskillige andre har gjort — B.s »mådehold« og anser det for hans største og mest beundringsværdige egenskab, at han kunde slå sig til tåls med »begrænsede« resultater. Dette gælder navnlig i krigen med Østrig, delvis dog også hans holdning over for Frankrig, ligesom hans personlige standpunkt i det nordslesvigske spørgsmål heller ikke var uden en vis imødekommenhed. Taylors fremstilling af det dansk-tyske forhold er ret kortfattet, bygger beklageligvis helt på tyske, tendentieuse skildringer og indeholder ligefremme urigtigheder. Taylors udtalelse (s. 75) om Palmerstons og Russells »firm stand« i 1848 finder jeg også meget problematisk.

Som bekendt lod B. sig i udenrigspolitik ikke lede af »moraliske principper«. Taylor betoner imidlertid stærkt — hvad man ikke vilde have ventet af en englænder — at B. her ikke adskilte sig meget fra andre politikere. På nogen principiel drøftelse af forholdet mellem statsmoral og privatmoral indlader Taylor sig i øvrigt ikke. Men han fremhæver, i hvilken grad B.s »Realpolitik« har dannet skole. Bogens sidste sider indeholder interessante, dog ret summariske betragtninger over Bismarcks eftermæle i tysk historieskrivning fra hans død og op til vore dage.

Holger Hjelholt.